

Zárszó

Áttekintettük az erdélyi román polgárosodás tereit, igyekeztünk rámutatni jeleire az egyén mindennapjaiban, a család életében, a társas érintkezésben, a különböző társadalmi rétegek viszonyában, a gazdasági élet szervezésében és az óhajtott nemzeti intézményrendszer építésében. Egy ilyen sokrétű, a korabeli valóság legtöbb szeletében tetten érhető folyamat természetesen nem térképezhető föl egyetlen kötetben, s a kép a választott forráscsoport korlátozott volta miatt is szükségszerűen csonka, részleges marad. Szóvá lehetne tenni, hogy hiányzik a román pártpolitika, egyáltalán a nyelvi-nemzeti küzdelmek elemzése. Azért tekintettünk el ettől, mert e törekvésekről viszonylag sokat publikáltak már, magyar kutatók is, másrészt ezen a területen sokkal erőteljesebben érvényesültek a külső hatások (a kormány és a vármegyék nemzetiségpolitikai gyakorlata az adott történelmi pillanatban, továbbá Bukarest ugyancsak gyakran változó taktikája a Monarchia románjait illetően). Ugyanígy nem kapott helyet munkánkban az egyházak működésének átfogó vizsgálata: tevékenységükben – s ez persze nem sajátosan román, sőt nem is csak a keleti rítusra jellemző vonás – természetesen erősebbek a megtartó, tradicionalista elemek, mint a változó világhoz történő alkalmazkodás, mint szándék vagy éppen fölismert szükségszerűség. Így figyelmünket azokra a területekre korlátoztuk, ahol az egyház – nem is annyira az intézmény, hanem az egyes papok – bekapcsolódhattak az általános gazdasági-társadalmi modernizáció folyamatába, az új elvárások és értékrend közvetítői, ösztönzői lehettek, főleg a falu világában. Ide tartozik a racionális gazdálkodás, a takarékoság és a megtakarítások ösztönzése, az olvasás, tágabban a nemzeti művelődés iránti érdeklődés fölkeltése, és magának a román identitásnak az erősítése.

Azt is el kell ismernünk, hogy a kötet olvasójában, aki kitartóan elolvasta a változatos tárgyú fejezeteket, az a benyomás alakulhat ki, hogy szigorú szervezőelv nélkül összeszerkesztett idézetek halmazát (talán mondhatjuk: tárházát) tartja a kezében. Úgy vélheti, hogy, mondjuk, a kosárfonás szorgalmazása, az alkohol elleni harc, a gyermekek illő asztali viselkedése, másrészt az anyanyelv ápolása és a saját nemzeti színház utáni vágy nem értelmezhető ugyanazon

folyamat részeként, egymást magyarázó, erősítő jelenségként. A magunk részéről azonban úgy látjuk, hogy a nemzetfejlődés szempontjából hátrányos helyzetű magyarországi románság esetében e heterogén elemek beilleszthetők az átfogó törekvésbe: a korszerű, versenyképes, mindazonáltal a hagyományokat integráló nemzeti társadalom építésébe. Hadd védjék meg e tematikai tarkaságot maguk a kortársak, akik egy asztalos inas fölszabadulásában, egy népművészeti műhely megnyitásában, vagy egy sikeres színelőadásban egyaránt a nemzet emelkedését látták, újabb apró győzelmet a románokat lekicsinylő „idegenek” fölött. S innen a türelmetlenség, a gyakori csüggedtség, ha megtorpan vagy éppen elsikkad valamely ígéretes kezdeményezés. Idézett szerzőink többsége fokozott elvárásokkal, gyakran számonkérő hangon szól, s ezért engedték talán a kelleténél többet beszélni őket – a tálalás, a kommentár számos esetben jellemzőbb, mint maga a tárgy. Ezért jegyezhettem meg egyik előzetes bírálónk, hogy „nem válik eléggé külön az értékrend – ami természetesen maga is a polgárosodási folyamat immanens összetevője – és az adott társadalom képe. Így a könyv tulajdonképpen inkább »Az erdélyi románság nemzetstratégiája a 19. század második felében« címet viselhetné.” A kötet bevezetőjében megpróbáltuk érzékeltetni, hogy a választott források – sajtótermékek és különböző broszúrák – kénytelenek voltak valamilyen mértékben a valós állapotokból kiindulni, azokra kellett reagálniuk, hiszen minél szélesebb olvasóközönséghez szerettek volna eljutni. Ezért nem vizsgáltuk például érdemben a kor szépirodalmát, s ez alól még a *Familiában* közölt anyag sem jelent kivételt. Kiaknázunk viszont néhány olyan művet, melyek áttételek nélkül ábrázolják és kommentálják a korabeli viszonyokat.

Ismét föltéve a kötet első fejezetében megfogalmazott kérdést, hogyan értékelhetnénk, helyezhetnénk el az erdélyi – és alföldi – románság társadalmi modernizációját, polgárosodását az általános hazai folyamatban?

Tételszerűen azt felelhetnénk erre, hogy a román polgárosodás gyengesége és ereje egyaránt e nép múltjában gyökerezett. Mivel a középkor századaiban nem tudott feudális nemzetté válni, és saját nemessége a 19. század folyamán elmagyarosodott, nem alakulhatott ki egy olyan szélesebb látókörű és nemzeti elkötelezettségű reformne-

messége, mint amelyik Széchenyit, Kölcseyt, Wesselényit, Deákot, Kossuthot, majd Eötvös József nemzedékét adta a magyar politikának és kultúrának. Nem volt tehát meg az a tehetős világi réteg, amely a társadalom tiszteletétől övezve terjeszthette az önálló nemzetgazdaság és főleg a nemzeti kultúra eszméjét, ez utóbbit mecénásként vagy akár csak előfizetőként, páholybérlőként pénzével és példaadásával támogatta. „Történelmi osztály” hiányában a Kiegyezést követően a románság nem vehetett részt tehát az állami-megyei állásokért folyó harcban, végleg kiszorult a magasabb pozíciókból, és oktatási-kulturális intézményeit, sajtóját, irodalmát a politikai döntéshozók „nemzetiségi magánügynek”, rosszabb esetben államellenes (dákorumán) izgatásnak tekintették, azokat tehát jórészt önerőből kellett fönntartania. Mivel a magyar elitektől eltérően „asszimilációs szerződést” (Karády Viktor) nem tudott fölajánlani, képtelen volt arra, hogy tömegesen beovasszon idegen (német, zsidó, cseh stb.) vállalkozókat, tisztviselőket, s így a magyarságtól eltérően nem tudta „beemelni” a nemzetbe a hiányzó ipari, pénzügyi társadalmi rétegeket (igaz, a 19. század második felében a maga asszimilációs vesztesége is minimálisnak tekinthető). Hosszabb távon azonban mindez előnyökkel is járt: a román világi elit körében nem vált – nem válhatott – fő célá valamely tekintélyes hivatali poszt elnyerése, nem vált „kötelező” mintává a lecsúszó dzsentrí ízlésvilága, társas élete, hanem az – egészében persze igen vékony – réteg közgondolkodását inkább szabad pályákon működő szakemberek (ügyvédek, orvosok, mérnökök, középiskolai tanárok) határozták meg (akárcsak a szászok esetében). Az is román sajátosság, hogy az Erdélyben boldogulni nem tudók átmehettek Romániába, s a számos téren gyorsan modernizálódó anyaország még a Kárpátokon belül is bizonyos presztízst, hivatkozási alapot nyújtott az országos magyarosodó közszellemmel folytatott viták során (Szerbiára korántsem lehettek ennyire „büszkék” a délvidéki nemzettársak, hasonló hátországa volt viszont a szlovák elit egy részének Cseh- és Morvaország, a maroknyi magyarországi nagynémet tudatú egyénnek pedig a Német Birodalom).

Eltérően a szlovákoktól és a ruszinoktól – és az erdélyi szászokhoz illetve a délvidéki szerbekhez hasonlóan – a románság a maga múltjából örökölt azonban olyan elemeket, melyek egy sajátos román

modernizáció alapjává válhattak. A „történelmi” képződmények közül a két egyház – előbbi főnntartásainkkal együtt is – roppant vagyonával, alapítványával és egyes tevékeny főpásztoraival, vidéki papjaival figyelemreméltó anyagi-erkölcsi háttérrel biztosított, ezek súlya, tekintélye a román világi elitben tehát jóval nagyobb, mint a laicizáltabb magyarban. Másrészt a nagymúltú, bár hanyatló dél-erdélyi (brassói, nagyszebeni) kereskedőcsaládok részlegesen átmentették vagyonukat, jótékonykodásukat, mecénás szerepüket, viselkedési mintáikat, a mobil, kereskedelmi tevékenység presztízse tehát – ismét eltérően a magyar közvéleménytől, inkább a balkáni népekhez hasonlóan – kiemelkedő volt az elit szemében, amely éppen e gyakorlati pályák – iparos, kereskedő – megbecsülésére, konzervativizmusának föladására szerette volna rábírnivaló a parasztságot. Ami pedig ez utóbbit, a „nemzet alapját” illeti: a volt határőrezredek területén a parasztlakos „hozták magukkal” az új korszakba a földesúri alávetettségtől való mentesség, a jó iskolák, egészében a könnyebb emelkedés élményét. Végül, bár nyomatékosan hangsúlyozva, rá kell mutatnunk a sajátos román etnoszociális csoportra, a Déli-Kárpátok juhosgazdáira, erre az idegenben otthonosan mozgó, széles látókörű, a szövetkezeti eszmét hordozó (legeltető társulatok) vagyonos rétegre, melynek falvai a paraszti polgárosodás első számú műhelyeivé váltak. Meggyőződésünk tehát, hogy a szabadságharc bukása és az első világháború között beszélhetünk egy – igaz, korlátozott és ellentmondásos – erdélyi román párhuzamos társadalomépítésről.

Mindezzel együtt természetesen igaz marad, hogy az erdélyi román polgárosodás sem értékelhető önmagában. A magyarság, a németiség és a zsidóság ezirányú vizsgálata régebben megindult, e kötet szerzője az elkövetkezőkben a szlovákok, a horvátok és az egykori hazai szerbek múltjának tanulmányozásába kíván bekapcsolódni, továbbra is hangsúlyozva, hogy e népek fejlődése nemcsak az egykori közös ország, hanem az akkori Európa múltjának szerves része.